

BECZE SZABOLCS

Közösségtanulmány: diszciplínák árnyékában

Az utóbbi időszak tudományos irodalmában egyre többet lehet olvasni a közösségtanulmányról (*community study*), mely a diszciplináris határokat átjárva sajátos interdiszciplináris érdeklődéssé vált. A közösségtanulmányról többek között elmondható, hogy önmeghatározásában magáévá igyekszik tenni az antropológia, a városkutatás, az urbanisztikai tanulmányok, a szociológia, a néprajz, az etnológia módszertanát, ez a megállapítás azonban fordítva is érvényes: bizonyos diszciplínák saját gyermekükként tekintenek rá.¹ Ha tovább ízelgetjük a kifejezést, három nagyobb problémával találjuk magunkat szemben. Egyfelől kérdésessé válik a közösségtanulmány tárgya, maga a közösség koncepciója: mit nevezünk és nevezhetünk közösségnek, hol húzódnak a határai, milyen viszonyok jellemzik azt, mitől válik egy csoport közösséggé, hogyan definiálhatók és hogyan definiálják önmagukat, mi lehet a tárgya a közösségtanulmánynak stb. Másfelől szintén ilyen felvetést jelent a „tanulmány”, azaz a leírás, a vizsgálatok reprezentációja, a vizsgált közösség, a szöveg és a kutató viszonya, a narratíva és az imagináció kérdése. Harmadrészt pedig néhány módszertani kérdés merül föl: milyen eljárásokkal, technikákkal jellemezhető a közösségtanulmány, bír-e önálló státusszal a különböző diszciplínák között, és válhat-e önálló tudományággá? E tanulmány a közösségtanulmány kialakulásának és irányzatainak felvázolása mellett röviden ezt a három problémát igyekszik körüljárni.

Közösség-elképzelések

A közösségtanulmány klasszikusnak tartott gondolkodói (például Ferdinand Tönnies, Max Weber) óta a közösség fogalma és eszméje jelentős mértékben átalakult. A huszadik század során a társadalomtudomány egyaránt fedezett fel és teremtett meg különböző közösségeket (hagyomány, nemzet, cselekvő, emlékezet, beszélő, identitás, örökség, virtuális, kitalált, globális, lokális, aktivista), és jutott el a közösségek elméleti és percepcionális felszámolásáig.² Tönnies megkülönböztette a *Gemeinschaft* (a valós kapcsolatokon nyugvó közösség, a család, a falu és a város) és a *Gesellschaft* (a társadalom mechanikus képződménye) fogalmát, Weber pedig hasonlóan az emberi kapcsolatok szubjektív dimenzióját emelte ki.³

Az az elképzelés, hogy a közösség nem létezik kollektivitás, hagyomány, kontinuitás és stabilitás nélkül, s hogy mindezek az adott közösség integrációját és egységét generálják, a fokozódó urbanizáció és iparosodás folyamatainak hatásaként fogalmazódott meg. A közösség effajta idilli nézetét az ideologizálásba hajló társadalomtudományok bizonyos disz-

¹ A közösségtanulmányról magyarul bővebben lásd egy nemrég megjelent összefoglaló kötetet: Kovács Éva (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Budapest–Pécs, 2007.

² Bővebben: Tóth G. Péter: A „község”. *Egy fogalom megalkotása, kiteljesedése, széthullása és felszámolása*. In: Pócs Éva (szerk.): *Közösség és identitás*. Budapest, 2002. 9–32.

³ Tönnies, Ferdinand: *Közösség és társadalom*. Budapest, 1983.; Weber, Max: *Gazdaság és társadalom I*. Budapest, 1987.

ciplínái később jócskán erősítették. A népi harmónia keresése és a népi kultúra konstruktív képzete a születendő nemzetek kollektív identitásában kialakult hiányaira jelentettek egyfajta választ, nem véletlen, hogy az erősödő nacionalizmusok is jórészt a vidék nosztalgiáját, a vidéki társadalmakat és életformát, a falut, a tájat idealizálták. A paraszti társadalom, a nép egyet jelentett a hagyomány, a népi tudás megmentésével, aminek következtében a tudomány küldetesként is tekintett a vidéki közösségekre, szembeállítva a *régit* a társadalom *új* képzetével.⁴ A 19–20. század társadalomtudományi munkái a közösséget az idő és tér problémája szerint ragadták meg: hogyan lehet az időben „eltérő” közösségeket vizsgálni (történeti síkon, helyi szinten vagy kisebb időegységekre fókuszálva), valamint térben konceptualizálni (a lokális csoportok, a nemzetek, az országok, a regionalizmus, a globalitás, a virtualitás, a hálózatiság szintjein), aminek következtében megfogalmazódtak azok a koncepciók és értelmezési struktúrák, melyek meghatározták a közösségtanulmány megszületését. Az egyes diszciplínák behelyezkedtek az általuk szabott idő- és térközösségek képzetébe, más-más idő- és térkonceptió szerint vizsgálódott egy történész, mint, mondjuk, egy antropológus. A romantikus elképzelésektől, a chicagói iskola deskriptív leírásaitól és a preskriptív normatíváktól továbbblépve néhány elmélet a közösségek saját önmeghatározási és identitáskonstrukciós folyamatai felé fordult, jórészt az etnikai közösségek irányába. Mindez tárgyában megelőlegezni látszott a modern közösségtanulmány olyan témáit, mint a nemi szerepek, a *policy-making*, a társadalmi kirekesztettség, a szegénység, az előítéletek stb.

Ha végignézzünk a közösségtanulmány rövid történetén, könnyen megállapíthatjuk, hogy nemcsak módszertani kihívásokkal, hanem tárgya konceptualizációjának folyamatos problémáival is állandóan szembe kell néznie. A közösség egyes definíciói szerint bizonyos közösségek (vagy intézmények) szintén definíálási nehézségekbe ütköznek; a megfogalmazások egyrészt speciális közösségekre vonatkoznak, míg más elképzelések tágan értelmezik akár a közösség határait, akár a közösség szerveződésének mechanizmusait.⁵ A közösségtanulmányról általában elmondható, hogy egy adott (valós vagy virtuális, fiktív) térben (város, állam, nemzet vagy egyéb, szimbolikus, fizikai határok közé nem szorítható tér) fellelhető társadalmi intézmények közötti viszonyokat, kapcsolatrendszereket vizsgál, ami alapvetően azt a kérdést veti föl, hogy az illető társadalmi intézmények mennyire tekinthetők közösségeknek, valamint a vizsgált viszonyok hogyan lehetnek a közösségkutatás tárgyai. Ez a megközelítés azért is lényeges, mert a közösség saját erőtere, közege, helye, lokalitása stb. legalább ennyire jelentős, melyek vizsgálata szintén meghatározó egy közösség működésének megértéséhez és leírásához. Másfelől maga a közösség is egy szimbolikus erőter, mely (önmaga számára is) értelmezési kontextussá válik. Vagyis nemcsak a közösség belső működése és szabályai, hanem a külső erőterek, hatások, illetve ezek kölcsönhatásainak vizsgálata is elengedhetetlen egy közösség megértéséhez. Azokat a munkákat, amelyek a közösségtanulmányt mint társadalmi intézmények viszonyait vizsgálták, mindenképp fontos kiegészíteni az effajta erővonalak és hatások vizsgálatának igényével. Mindez egy másik paradigma, a *hálózatok* (*network*) irányából történő megközelítéseket is magában foglalja.

⁴ Macfarlane, Alan – Harrison, Sarah – Jardine, Charles: *Reconstructing Historical Communities*. Cambridge, 1977.

⁵ Willmott, Peter – Young, Michael: *Family and Class in a London Suburb*. London, 1962.; Willmott, Peter: *The Evolution of a Community*. London, 1963.; Frankenberg, Ronald: *British Community Studies*. In: Banton, Michael (ed.): *The Social Anthropology of Complex Societies*. London, [1966.] 2004. 123–155.; Frankenberg, Ronald: *Communities in Britain. Social Life in Town and Country*. Harmondsworth, 1966.; Bell, Colin – Newby, Howard: *Community Studies*. London, 1971.

Ha a közösségeket valamilyen módon tipizálni kellene, nehéz dolgunk lenne.⁶ A közösség-elképzelések az 1910-es években kezdődő terminológiai definíciók előtt (és során) olyan fogalmakkal operáltak, mint a közelség, a harmónia, az állandóság, a vidék és a múlt romantikája, amit a közösségtanulmány némi kritikával ugyan, de továbbörökített.⁷ A közösségtanulmány szempontjából azonban jóval lényegesebb a közösség deskriptív kategóriákkal vagy változókkal való leírása.⁸ Arthur P. Cohen négy kritériumot határozott meg a közösség szimbolikus konstrukciója során: a tér (lokalitás, geográfiai identitás) szerepe, a csoporttá válás azonos érdekei, a tagok közötti társadalmi interakciók és a társadalmi cselekvés.⁹

A közösségek térben történő elképzelése esetén a tér, a lokalitás szerepe és problematikája (a tér, amelyben a közösség él, a lokalitás, amit közösen osztanak meg, vagy épp a lokális és fizikális határok lebontása és virtuális közösségek létrejötte) a legtöbb esetben első helyre kerül. A mai társadalomtudományos írásokban a *lokalitás* és a *globális* kifejezések leggyakrabban egymás oppozícióiként feltételeződnek. Ez a viszony olyan kontrasztot jelent meg, amelyben a lokalitás értéként jelentkezik a globalizáció kihívásaival szemben. Némi túlzással azt is mondhatnánk, hogy ezek az írások továbbörökítették a közösség idilli reprezentációját, amellyel szemben a globális társadalmi, kulturális, gazdasági, politikai folyamatok azok negatív előjelét jelentik. Ha bizonyos etnológiai, néprajzi paradigmák örökségeként tekintünk ezekre, akkor a lokális kultúrákhoz és közösségekhez tapadó képzetek épp ezt a problémát ábrázolják. A lokalizmus ellen szegezett gyakori vád az, hogy a múltba mutat, ellenben bizonyos globális jelenségek a jövő ígéretét hordozzák (amint azt a kritikai kultúrakutatás vagy a társadalmi mozgalmak diskurzusai is hangoztatták). A lokális társadalom képzetét a politikai diskurzusok is kisajátították, majd a fogalom sajátos absztrakciója, expanziója és átkontextualizálódása figyelhető meg. Olyan diszciplínák, mint a kultúratudományok, a politikai szociológia vagy az antropológia számára legalább olyan mágikus képzetként jelentkezett, mint az európai etnológiának, a néprajznak vagy a társadalomföldrajznak a lokális kultúrák és helyi közösségek „autenticitása”. Ehhez hasonlóan a *globális* terminus sem kerülte el a társadalomtudományi popularitást, a különböző irányzatok a „globalitás termeléséhez” asszisztáltak.

A lokalitás problematikája korántsem ilyen egyszerű, számos írás a maga tudományos elméletei szerint az értelmezések egész arzenálját nyújtja. Ugyanígy a globális folyamatok interpretációiba sem mindig szűrődik be a „helyiség” polémiája. A helyek tudományos feltérképezése kapcsán nemcsak ezen kategóriák fogalmi vizsgálata érdekes, hanem az a folyamat, hogy a késő modernitás társadalmi processziói miképp hívják életre a lokalitás termelését, hogyan is válik a lokalitás elválaszthatatlanná a globálistól, illetve mindez miként szervezi újra nemcsak a terek, a helyek koncepcióit és azok értelmezéseit, hanem magukat a közösségeket is. A közösség térben való klasszikus megközelítésének a problémái

⁶ Bővebben: Smith, Mark K.: *Community in the Encyclopedia of Informal Education*. 2001. <http://www.infed.org/community/community.htm> [hozzáférés: 2009. augusztus].

⁷ Galpin, Charles Josiah: *The Social Anatomy of an Agricultural Community*. Research Bulletin 34. Wisconsin, 1915.; Harper, Ernest Bouldin – Dunham, Arthur: *Community Organization in Action. Basic Literature and Critical Comments*. New York, 1959.; Hoggett, Paul. (ed.): *Contested Communities: Experiences, Struggles, Policies*. Bristol, 1997.

⁸ Többek között: Lee, David – Newby, Howard: *The Problem of Sociology: An Introduction to the Discipline*. London, 1983.; Willmott, Peter: *Social Networks, Informal Care and Public Policy*. London, 1986.; Willmott, Peter: *Community Initiatives. Patterns and Prospects*. London, 1989.; Crow, Graham – Allan, Graham: *Community Life. An Introduction to Local Social Relations*. Hemel Hempstead, 1994.

⁹ Cohen, Anthony P.: *The Symbolic Construction of Community*. London, 1985.

egyértelműek: a közösség nem minden esetben lehatárolható térben foglal helyet, és a fizikai határok nem esnek egybe a közösség szimbolikus határaival. Ugyanakkor elmondható, hogy a tér koncepciója elvált a közösségtől, és önálló paradigmává fejlődött. Az elmúlt két évtized tudományos munkái azt jelzik, hogy a tér társadalmi jelentősége fokozatosan megnőtt, gondoljunk csak olyan kutatási tendenciákra, mint az emlékhelyek, a város és a városi terek különböző konstrukciói és elképzelései, a globalizáció, a nemzet, az etnicitás és a nacionalizmus tere, az ökotér és az etnotáj, a kulturális örökség, illetve a terekhez kapcsolódó identitások, ideológiák és szimbólumok vizsgálata. A kultúratudományok egyik alapvető kérdésévé vált, hogy milyen szerepet tölt be a tér a kulturális (társadalmi/politikai/gazdasági) praxisban, illetve mindez miként jár a terek újrastrukturálódásával.¹⁰

A közösségeket térben elképzelő megközelítéseknel tágabb kategóriát jelentenek a több közösen osztott tulajdonság alapján történő csoportosítások, mint például a vallási, etnikai, nemi, politikai közösségek, fanklubok, sportegyletek stb. Ezt a konceptuális teret jelentősen tágították és flexibilissé tették az identitás- és etnicitáskutatások, amelyek alapján meghatározhatók a közösségek. Szintén ide sorolhatók a közösségeket az érdekek alapján elgondoló megközelítések, melyek szintén olyan választott közösséget feltételeznek (vagy választott identitást, etnicitást), amelyhez valamilyen érdek fűződik. Az identitás- és etnicitáskutatások irodalma tengernyi. Amit lényeges kiemelni, hogy míg az identitáskonceptiók a hasonlóság, az azonosság, a közös fogalmaival dolgoznak, és az alapján vizsgálják a közösségeket, hogy milyen azonos jellemzők alapján írhatók le, addig az identitáselméletek épp fordítva, arra helyezik a hangsúlyt, hogy egyes csoportok mi alapján *különböznek*, hogyan határozható meg ez a *másság*, hogyan szervez mindez közösségeket.¹¹ Az identitás- és etnicitáselméletekben kirajzolódó kettősség az identitáskonstrukció két eltérő módját jelenti: míg az esszencialista elképzelések az azonosságot egy csoport vele született adottságának, eleve adottnak tekintik, addig a konstruktivista koncepciók épp a folyamatos változást, a konstruáltságot, a képlékenységet, a választhatóságot stb. tekintik meghatározónak. Az identitás- és etnicitáselméleteket általában külön paradigmaként vagy egymás replikájaként értelmezik, és csak ritkán tekintik azokat egymás komplementereként. Azonban egy közösség megértése és leírása szempontjából kétségtelen, hogy mind az azonosságok, mint a különbségek alapján történő szerveződés elengedhetetlen, és termékenyebbnek bizonyulhat, ha egy-egy közösséget nem csak annak hasonlóságai vagy csak elkülönülései szerint vizsgálunk.

Az olyan elgondolások, mint az érzelmi, lelki kötődésen keresztül „létrejövő” közösségek elméletei, tovább tágítják a közösségek tér, érdek, identitás stb. alapján történő kategorizálását. Ez inkább olyan közös szellemiségére utal, mint például a keresztény szentek, a keresztények és Jézus közötti kapcsolat stb. Ez a megközelítés nyilván egy kevésbé jól behatárolható közösséget feltételez, mely a térbeli határok mellett más határok között is átjárhatóságot biztosít. Ugyanakkor ez szintén felveti a közösség kategorizálásának konceptuális kérdését (mint például a fizikai és szimbolikus határok közé szoríthatóság, a közösségek közötti transzfer, az egyes közösségek összeérését, a képzelt, szimbolikus és a virtuális kö-

¹⁰ Szijártó Zsolt: *A hely hatalma – lokális szcénák, globális folyamatok*. Budapest, 2008.

¹¹ Eriksen, Thomas Hylland: *Ethnicity and Nationalism*. London, 1993. [Magyarul: Eriksen: *Etnicitás és nacionalizmus*. Budapest, 2008.]; Eriksen, Thomas Hylland: *Small Places – Large Issues*. London, 1995. [Magyarul: Eriksen: *Kis helyek – nagy témák*. Budapest, 2006.]; Brubaker, Rogers – Cooper, Frederick: *Beyond Identity*. Theory and Society, vol. 29. (2000) no. 1. 1–47.; Brubaker, Rogers: *Ethnicity Without Groups*. Cambridge, 2004. [A tanulmány magyarul: Brubaker: *Csoportok nélküli etnicitás*. Beszélő, 6. évf. (2001) 7–8. sz. 60–68.]

zösségek kérdését stb.).¹² Vagyis azt, hogyan termelődik az identitás, és jön létre a közösség a társadalmi viszonyokban és a kapcsolatokban, illetve hogyan mennek mindezzel (a konstruktivista elképzelésekkel) szembe az esszencialista elméletek. Arjun Appadurai antropológus írása a legjobb példája annak, hogy míg annak előtte a közösséghez a homogenitás fogalma társult, és ez a *homogenitás*, egység, hasonlóság stb. termelte a közösséget, addig ebben az esetben épp a társadalmi, etnikai, nemi stb. *diverzitás* szervezi meg azt, ezekben a diffúz viszonyokban jön létre a közösség. Mindez ugyanígy elmondható a tér egységére is: a lokalitás sem tekinthető egységnek, sem homogénnek, hanem a tér a társadalmi diverzitás ékes bizonyítéka (például multikulturális, etnikailag heterogén városrészek, közösségi terek stb.).

A közös identitás meglétének vagy hiányának és meghatározhatóságának vagy meghatározhatatlanságának problémájára Cohen a „*jelentésközösségek*” kifejezést használta, amely az összetartozás szimbolikus voltának fontosságára hívja fel a figyelmet.¹³ A határok, az egység, a meghatározhatóság, az identitás képlékenységének és flexibilitásának kapcsán feltehető a közösség „valóságának” kérdése: egyrészt lehet-e „valós” közösségekről beszélni akár területi határokon belül is (például állam), ezeken a fizikai, geográfiai és szimbolikus határokon belül ugyanazzal az önazonossággal rendelkeznek-e a csoportok, vagy pedig több (akár az azonos területen belül is) létező, eltérő önmeghatározási kísérlettel bíró közösségről, partikuláris csoportokról kell-e beszélni, illetve ezek a közösségek hogyan fedik egymást, milyen közös kulturális jelentéseket hoznak létre? Erre a kérdésre természetesen nem létezik adekvát válasz, mindazonáltal egyfajta eligazodást jelenthet a szimbolikus jelentések fontossága, a saját kultúra ereje, amire Cohen is gondolt, azaz a kulturális kötődéseknek, vonzerőknek, jelentéseknek, szimbólumoknak, határoknak meghatározó ereje akár egy közösségen belül, akár annak határain kívül is.

A tér és a szimbolikus, kulturális jelentések alapján történő megközelítéseknek van egy közös vonása (azon túl, hogy milyen társadalmi, kulturális alakba rendeződnek, milyen kulturális szabályok, normák, azonosságok, különbségek tartják fenn működésüket), ez pedig a *határok* paradigmája. A határok kérdése szintén az etnicitáskutatások egyik központi kategóriája. Ugyanakkor a határok (területi, geográfiai, nemzeti, politikai, etnikai, kulturális, társadalmi, nemi, identitás, szimbolikus stb.) kérdése (vagy mítosza) nemcsak a tudományos diskurzusok, hanem a politikai, adminisztratív egységek számára is kihívást jelent.¹⁴ A határok kapcsán olyan kihívások jelentkeznek, mint a nemzetállam válsága, a kulturális és gazdasági globalizáció, a nemzetköziesedés, a transznacionalizmus stb.¹⁵ A valós (fizikai) és a szimbolikus (identitásbeli) határok kérdése a közösség és a közösségtanulmány alapvető kérdéseit sem kerülheti el. A határok szerinti megközelítések általában a területi (politikai, adminisztratív, nyelvi stb.) és a közösségi határok összefüggését vizsgálják. Másfelől Cohen munkájának jelentősége annak vizsgálatában is rejlik, hogy a határok ho-

¹² Anderson, Benedict: *Imagined Communities*. London, 1983. [Magyarul: Anderson: *Elképzelt közösségek*. Budapest, 2006.]; Rheingold, Howard: *The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier*. New York, 2000.; Renninger, Ann: *Building Virtual Communities*. Cambridge, 2002.

¹³ Cohen, Anthony P. (ed.): *Belonging: Identity and Social Organisation in British Rural Cultures*. Manchester, 1982.; Cohen: *The Symbolic Construction of Community*, id. mű.

¹⁴ Donnan, Hastings – Wilson, Thomas M.: *Borders: Frontiers of Identity, Nation and State*. Oxford, 1999. A határ paradigmájáról bővebben: Feischmidt Margit (szerk.): *A határ – mítosz, vagy társadalmi tény?* Replika, 12. évf. (2002) 47–48. sz. 117–175.

¹⁵ Habermas, Jürgen: *A posztnemzeti állapot*. Budapest, 2006.; Keating, Michael: *Nemzetek államok nélkül: a nacionalizmus elhelyezése az új államrendben*. Magyar Kisebbség, 8. évf. (2003) 30. sz. 167–192.

gyan terjednek ki az azonosság és a különbözőség határait. Vagyis a földrajzi határok helyett kulturális határokról beszélhetünk, olyan határokról, melyek egy közösség integritását nem fizikai, hanem pszichés, érzelmi, mentális, szimbolikus alapon határozzák meg, ezáltal *szimbolikus közösségekről* beszélhetünk. Cohen kapcsán nemcsak az vált kérdéssé, hogy mi jelöli ki az azonosságot és a különbséget, hanem az is, hogyan élük meg azokat, és ezek a határok hogyan szerveznek közösségeket. A határok egyszerre összekapcsolnak és elválasztanak, integratívak és kizárók egyben. Az antropológia és a közösségkutatás számára leginkább a társadalmi kapcsolatokat meghatározó, az összetartó és az elválasztó szimbolikus határok kérdése kiemelkedő fontosságú; hogyan jönnek létre, mennyire átjárhatók, és ha igen, hogyan, továbbá a globalizáció hogyan hat ezekre, illetve lehet-e még a határok expanziója mellett is közösségeket feltételezni, és azok a közösségek hogyan definiálhatók, hogyan definiálják önmagukat. Némileg parafrázálva a dolgot, a közösségtanulmány maga is egy-egy ilyen határmezsgyén fekszik, a különböző társadalomtudományok szürke zónájában, így maga a közösségtanulmány önmeghatározási kísérlete is egy határ-kérdés.

A második világháború utáni elméletek számára vonzóvá váltak a modern kapitalista világrendben megjelenő újfajta demokráciákból *kiszorult* közösségek, a strukturalista elméletek után pedig a hangsúly eltolódott a lokalitás vizsgálata irányába. A komunitárius elméletek nagyrészt az exkluzív demokráciák perifériáin élő közösségekre („*felelős*” közösségek – *responsive community*) és magára az (egyéni és a kollektív) identitástudatra helyezték a hangsúlyt, mely közösségeket kulturális és történelmi beágyazottságuk határoz meg, s alapjuk a különbözőség felismerése és elismerése.¹⁶ A közösséget így a saját kultúra iránti elkötelezettség szerint képzelték el. A közösség illetén imaginációja másfelől továbbmutat a *heterogén*, multikulturális, az értékek és az identitások pluralizmusából merítő és a köré szerveződő csoportosulások irányába.

A *hálózatok* és *lokalitások* felőli megközelítés többek között mérhetősége és feltérképezhetősége miatt bizonyult vonzónak, s arra kereste a választ, hogy a közösségi *interakciók* és *hálózatok* milyen szerepet játszanak egy közösség és azok tagjainak életében, hogyan azonosítják a közösség eszményét és a társadalmi hálózatokat, csoportokat (család, barátok, munkahely, vallás, szomszédok stb.).¹⁷ Szintén lényeges, hogy mindez hogyan tesz különbséget az egyéb társadalmi, kulturális, politikai stb. kapcsolatok, a különböző társadalmi csoportok és egyének között.¹⁸ Ebből az aspektusból nemcsak az adott közösség belső hálózata és kapcsolatrendszere hangsúlyos, hanem a közösségek, csoportok társadalmi környezete is, valamint az is, hogy mindezek a külső erőterek hogyan szólnak bele a belső társadalmi kapcsolatokba, milyen viszonyrendszert alakítanak ki, továbbá mennyiben befolyásolják a közösség határait is.¹⁹

A lokalitással és a lokális hálózatokkal szemben számos kritika fogalmazódott meg. Egyrészt nem lehet szemet hunyni a hálózatok mint globális tényezők szerepe felett, más-

¹⁶ Etzioni, Amati: *Communitarism*. In: Christensen, Karen – Levinston, David (eds.): *Encyclopedia of Community. From the Village to the Virtual World*. Vol. 1. London, 2003. 224–228.; Taylor, Charles: *The Politics of Recognition*. In: Guttmann, Amy (ed.): *Multiculturalism. Examining the Politics of Recognition*. Princeton, 1994. 25–74.; Walzer, Michael: *On Tolerance*. New Haven, 1997.; MacIntyre, Alisdair: *Az erény nyomában*. Budapest, 1999.

¹⁷ Wenger, G. Clare: *The Supportive Network*. London, 1984.; Wenger, G. Clare.: *Support networks in Old Age – constructing a typology*. In: Jefferys, Margot (ed.): *Growing Old in the Twentieth Century*. London, 1989.; Wenger, G. Clare: *A comparison of urban and rural support networks*. *Ageing and Society*, vol. 15. (1995) 59–81.; Willmott: *Social Networks*, id. mű; Putnam, Robert D.: *Bowling Alone. The collapse and revival of American community*. New York, 2000.

¹⁸ Allan, Graham: *Kinship and Friendship in Modern Britain*. London, 1996.

¹⁹ Ennek klasszikusa: Bott, Elizabeth: *Family and Social Networks*. London, 1957.

részt ugyanilyen problematikus a lokalitás erejével szembeni globalizáció vonzereje és csábítása. A hálózatok nemcsak a lokalitást, a lokális kapcsolatokat, tőkét, a közösségi integritást erősítik. A hálózatok és a közösségek, mint ahogy azok értelmezési keretei is egyaránt kitágultak. Mindezzel kapcsolatban két nagyobb tendencia fogalmazódott meg: a *globalizáció* és kihívásai, a *globális hálózatok* kialakulása és szerepe, valamint a *hálózati társadalom* koncepciója.²⁰ Vagyis a cégesítés, a piacositás, a kulturális, politikai, gazdasági globalizáció hogyan formál másfajta, új közösségeket, miképp hat az államok, nemzetek, etnikumok életére, és hogyan tolódik el a hatalom központja? A transznacionalizmussal és késő modernitáselméletekkel foglalkozó irodalmak részben ezeket a kérdéseket is igyekeznek megválaszolni. Mindezzel párhuzamban a *hatalom* kérdése is előtérbe került: milyen esetben beszélhetünk hatalomról, milyen erőterek határozzák azt meg, hogyan rajzolódnak ki az újabb erővonalak, mindez hogyan hat a lokalitásra, illetve hogyan rendszerezhetők azok a globális folyamatok, amelyek meghatározzák ezeket a viszonyokat? A *transznacionalizmus* a *network* fogalmát is újraértékelte. Manuel Castells kiválóan mutatott rá, hogy az újfajta hálózatok hogyan szervezik a tudást, az információt, ugyanakkor a globalizáció új lokalitásokat teremtett.²¹

A modernitáselméletek szerint ez két folyamatot generált: az államok növekvő centralizációs törekvéseit, valamint a nagyvállalatok fokozott jelenlétét a helyi szolgáltatásokban. Az identitás egyre inkább fogyasztásközpontúvá vált mind a szolgáltatások, mind a termékek terén, az élet egész területét áthatotta a fogyasztás, a piac és a szükségletek kielégítésére tett fogyasztó aktusok és magatartásformák, ami a fokozott individualizáció veszélyével is jár. Azzal, hogy ezek a folyamatok megrendítették a hagyományos közösség és a hozzá tartozó értékek képzetét, a késő-modernitás ezen szakaszában a közösség mindinkább *vágyott* fogalomná vált.²² Míg a klasszikus elméletek az összetartozás, az egység, a meghittség, a közös, az integritás stb. fogalmaival operálva egész másfajta közösségeket írtak le, addig a modernitáselméletek a hidegség, az elmagányosodás, a versenyképesség, az áru, a globalizáció, a személyes problémák, az individualizáció, a magányos tömeg, a bizonytalanság, a kockázat stb. fogalmaival operálnak. Az egyes későmodernitás-elméletek szerint a közös problémákból egyéni, individuális megoldásokat keresünk.²³ Másképp fogalmazva: a közös problémákra keresünk egyéni válaszokat.

A közösség-elképzelések egy másik iránya inkább a „*vágyott közösségek*” felé tekint. A közösségi értékek szerinti elképzelések mellé olyan szinonimák társulnak, mint a szolidaritás, a kölcsönösség, az egyetértés, a bizalom, a szövetség stb. érték-centrikus ideái.²⁴ Ebből kiindulva egyes kutatók a közösségi lét minőségét vizsgálták olyan értékek mentén, mint a

²⁰ Beck, Ulrich: *What is Globalization?* Cambridge, 1999. [Magyarul: Beck: *Mi a globalizáció?* Szege, 2005.]; Beck, Ulrich: *Living Your Life in a Runaway World: Individualization, Globalization and Politics*. In: Hutton, Will – Giddens, Anthony (eds.): *On The Edge. Living with global capitalism*. London, 2001.; Castells, Manuel: *The Rise of the Networked Society*. Oxford, 1996.; uő.: *Information Technology and Global Capitalism*. In: *On The Edge. Living with global capitalism*, id. mű; Giddens, Anthony: *The Constitution of Society. Outline of the theory of structuration*. Cambridge, 1984.

²¹ Featherstone, Mike – Lash, Scott – Robertson, Roland (eds.): *Global Modernities*. London, 1995.; Appadurai, Arjun: *A lokalitás termelése*. Regio, 12. évf. (2001) 3. sz. 3–31.

²² Bauman, Zygmunt: *Seeking Safety in an insecure world*. Cambridge, 2001.

²³ Bauman: *Seeking Safety in an insecure world*, id. mű; Beck: *What is Globalization?*, id. mű; uő.: *Living Your Life in a Runaway World*, id. mű.

²⁴ Frazer, Elizabeth: *The Problem of Communitarian Politics. Unity and conflict*. Oxford, 1999.

tolerancia, a kölcsönösség vagy a bizalom.²⁵ Ezek az írások nagy vonalakban azt hangoztatják, hogy az individualizáció, az egyéni érdekek mellett mennyire szükségesek mindezek a társadalmi értékek, és hogy az ember számos negatív tulajdonsága ellenére mégis képes társadalmi, közösségi szinten is az *együttműködésre*.

Mindez pedig a közösség-imaginációk egy újabb koncepciója, a *segítő közösségek* irányába mutat, ahol az előző elméletekkel ellentétben a közösségek, hálózatok társadalmi, szociális *tőkéje* ezen értékek mentén formálódik és forgalmazódik.²⁶ A társadalmi tőke a civil társadalom és az ezzel foglalkozó irodalmak egyik központi kategóriájává vált. Putnam a társadalmi erőforráson az egyének, közösségek közötti kapcsolatokat, a kölcsönösségen és a bizalmon alapuló társadalmi hálózatok erejét érti, melyek együtt, összefogva jelentenek erőt. Olyan erő ez, amivel az elszigetelt individuumok ellenben nem rendelkeznek. A közösségépítés legfontosabb eszköze az interakció, amely közelebb hoz és erősít egyben. Ezek az elméletek a manapság egyre nagyobb hangsúlyt kapó közösségfejlesztő programokban népszerűek és jelentősek, melyek többek között kisebbségekre, marginális, hátrányos helyzetű csoportokra, oktatásfejlesztésre stb. fókuszálnak. Az ilyen irányú alkalmazott kutatások elsősorban gyermekek oktatására, a családon, iskolán és egyéb közösségeken, csoportokon belüli, valamint a köztereken, utcákon végbemenő kapcsolatok fejlesztésére, a toleranciára, nyilvános terek biztonságossá tételére, illetve a közösségi szerveződések és hálózatok fejlesztésére fókuszálnak. Mindemellett szükséges megemlíteni olyan területeket, mint az egészség, a gazdasági jólét, a társadalmi, gazdasági és politikai felelősségvállalás (például *fair-trade* kampányok), az önkéntesség.²⁷ Az ez irányú vizsgálódások célja közel sem az egalitarizmus népszerűsítése, mint inkább a közösségekben és a társadalmi kapcsolatokban való bizalom visszaszerzése és a társadalmi hátrányok legyőzése.

Módszer, terep és szöveg

A közösségtanulmány módszertanának definiálása legalább olyan nehézkes, mint tárgyának meghatározása. Kétségtelen, hogy sajátos elegyről van szó, bizonyos diszciplínákkal elmentmondásos viszonyban áll, azonban nem mondható önálló ágnak, mivel számos elméleti dilemmákkal küzd maga is. Módszertanára általánosságban elmondható, hogy egy bizonyos társadalmon belül az összefüggő társadalmi folyamatok értelmezésére tesz kísérletet, szemléletében holisztikus, és a személyesebb, közvetlenebb beszámolók a kisebb közösségeken belüli terepmunkán nyugszanak.²⁸ Ezek a megfogalmazások és célkitűzések azonban önmagukban általánosítónak és elnagyoltnak tűnnek. Kovács Éva szerint a közösségtanulmány nem nagyobb diszciplínák aldiszciplínája, hanem inkább sajátos módszer, zsáner, melyben leginkább segíti a mikrotörténet (a különböző történetek hierarchiájának lebontása és az adott lokális kapcsolatok megértése) és a kulturális antropológia (a holizmus, a te-

²⁵ Walzer: *On Tolerance*, id. mű; Putnam, Robert D.: *Making Democracy Work. Civic traditions in modern Italy*. Princeton, NJ, 1993.; uő.: *Bowling Alone*, id. mű; Coleman, James C.: *Foundations of Social Theory*. Cambridge, 1990.; Ridley, Matt: *The Origins of Virtue*. London, 1997.

²⁶ Willmott: *Social Networks*, id. mű; uő.: *Friendship Networks and Social Support*. London, 1987.; uő.: *Community Initiatives*, id. mű; Putnam: *Bowling Alone*, id. mű; Beem, Christopher: *The Necessity of Politics. Reclaiming American public life*. Chicago, 1999.

²⁷ Etzioni, Amati: *The Spirit of Community. Rights responsibilities and the communitarian agenda*. London, 1995.; Arthur, James – Bailey, Richard: *Schools and Community. The communitarian agenda in education*. London, 2000.; Reynolds, Laura – Murray, Douglas – Wilkinson, John (eds.): *Fair Trade: The Challenges of Transforming Globalization*. London, 2007.

²⁸ Sárkány Mihály: *Közösségtanulmányok és összehasonlítási lehetőségei*. In: uő.: *Kalandozások a 20. századi kulturális antropológiában*. Budapest, 2000. 56–71.

repmunka, a dekódolás). Mindazonáltal fel kell tenni a kérdést, hogy ez az összegyűrt módszerani eklekticizmus mennyi önállóságot engedélyez, illetve mennyiben lehet, kell-e önálló módszertanként tekinteni rá, vagy pedig valóban csak bizonyos diszciplínák égisze alatt megírt sajátos munkákról és önmeghatározási kísérletekről van szó.

A közösségtanulmány mint társadalomtudományos írás és módszer kapcsán érdemes kitérni az írás, a szöveg, a terep és a kutató viszonyára és paradigmatis fordulatának kihívásaira. A kulturális fordulat utáni egyik elméleti kihívás a leírás és a magyarázat, a leíró objektivizmus és az interpretatív szubjektivizmus egymásnak feszülése lett.²⁹ A kulturális fordulat számos klasszikus tudományos (és antropológiai) dilemmát hozott újra felszínre. A társadalomtudományok önreflexiója, feladatainak, módszertanának újradefiniálása olyan intenzíven jelentkezett, mint a 19. század második felében. Problémát jelentett a kutató státusza és társadalmi tere, a mi-ők viszony újfajta megélése.³⁰ Ugyanakkor erősödik a tárgy és a leírás feladatainak meghatározására történő diskurzus. Mindez tovább mutat a reprezentáció antropológiai problémája felé, hogy egy társadalmi jelenség, közösség leírása, elhelyezése vagy közvetítése hogyan bír tudományos relevanciával, valamint a diskurzus hogyan járul hozzá vagy hozzá létre a társadalmi jelenségeket, a tudomány hogyan befolyásolja azt, amiről beszél. Az, hogy a kulturális jelenségekről, közösségekről való diskurzus miként hozza létre azokat, vagy hogyan válik részévé annak a jelenségnek, amiről épp beszél, többek között az imagináció területét is érinti. Az imagináció felől vizsgálva azok a képzetek is társadalom részeit képezik, amelyeket a társadalomtudományok hoznak létre, és jellemzők arra a társadalomra, kultúrára, közösségre.

Az 1980-as években a kultúratudományi szemlélet a kultúra fogalmának felfedezését és kulturális jelentések vizsgálatát hozta magával. Az újfajta antropológiai perspektívák, szerepek, terepek mellett átalakultak a társadalom, a közösség interpretációs lehetőségeinek sémái, miszerint a modern társadalom komplex jelentésekből és szerveződésekből álló kulturális szöveggként olvasandó. Megjelentek a modern szöveg imaginációi és fikciói, az olvasás allegóriái, az allegorikus gondolkodás lehetőségei, ami teret nyitott a grafikus és plasztikus leírások és értelmezések tárházának, valamint az empirikus és elméleti tudományok találkozásai számára.³¹ A tudományos írás fordulata korrespondenciát teremtett a kultúratudományokban az elméletek, az írás és a módszertan szintjén (a relativizmus, a terep és a szöveg viszonya, az interpretáció, a „*jelentések kiszabadítása a körülményekből*” Geertz-i koncepciója).³²

A módszertani kritikákkal ellentétben a közösségtanulmány műfaja számos ismertetőjegyet hordoz. Az otlét, terepmunka, az empirikus tapasztalat, az émikus kategóriák étikussá, az étikus kategóriák émikussá konvertálása, a kultúrák dekódolása, a közösségek közelebb hozása, hermeneutikája a kutatót interkulturális Hermésszé avatta. Csakúgy,

²⁹ A kulturális fordulat (*cultural turn*) az az átmenet, amelyben a késő modernitás társadalmi, kulturális átrendeződései alakították a társadalmi valóság különböző területeit a gazdaság, a politika vagy a kultúra szintjén; vagyis hogyan válik a kultúra mint narratíva ezen folyamatok szervezőelemévé, és mindezt hogyan reprezentálják a társadalomtudományok, kiváltképp a kultúratudományok diskurzusai.

³⁰ Geertz ezt az „élményközeli” és „élménytávoli” kategóriákkal írta le. Bővebben Geertz, Clifford: „*A bennszülöttek szemszögéből*”: az antropológiai megértés természetéről. In: uő.: Az értelmezés hatalma. Budapest, 2001. 227–246.

³¹ De Man, Paul: *Az olvasás és történelem*. Budapest, 2002.; Clifford, James: *Az etnográfia allegóriáiról*. In: N. Kovács Tímea (szerk.): A kultúra narratívái. Budapest, 1999. 151–181.

³² Bruner, Edward M.: *Az etnográfia mint narratíva*. In: A kultúra narratívái, 181–197.; Crapanzano, Vincent: *Hermész dilemmája: A szubverzió álcázása az etnográfiai leírásban*. Helikon, 45. évf. (1999) 4. sz. 514–540.

mint az antropológia, a közsségtanulmány esetében is elengedhetetlen, hogy a kutató a vizsgált környezetben éljen, tapasztalatait elsődleges forrásokból szerezzze, együtt éljen a vizsgált környezettel, és primer információkkal rendelkezzen arról. Azaz terepkutató, így maga a közsségtanulmány szerzője is elsősorban megfigyelő, leíró, értelmező, aki nemcsak fizikailag, hanem érzelmileg is közel van, és „a lokalitás szimpatikus portréját” nyújtja.³³ Az érdeklődés és vizsgálat egyfajta emocionális kíváncsiságot és felfedezést is jelent. Minderről, a kutató szerepéről, elköteleződéséről, a terepmunka etikájáról, az objektivitás és a szubjektivitás, az „élményközeli” és „élménytávoli” problémájáról számos írás szól. Lényegében azonban változatlan: a közsségtanulmány módszertana, zsánere primer tapasztalatokra épül, amelyekből később az alapos elemzésen és értelmezésen alapuló tanulmány születik. Bár sokan azt az antropológia és/vagy a szociológia egyik aldiszciplínájaként tartják számon, és módszereit tekintve valóban lehetne akár az antropológia, a kultúrákutató, a szociológia, az etnológia része, válfaja, a tudományágak módszertanuk és tárgyuk tekintetében nagymértékben átjárhatóvá váltak, és határaik mára igen képlékennyé váltak. A közsségtanulmány definíálását, megszületését sem lehet egyetlen diszciplína módszertanából eredeztetni, ehelyett inkább azt lehet mondani, hogy az minden tudományágból merít, és minden tudományágban képviseli magát. Ami mégis sajátossá teszi, az a „megalapozott elmélet”.

A „megalapozott elméletet” (*grounded theory*) Anselm Strauss és Barney Glaser fogalmazta meg az 1960-as években.³⁴ Az eljárás a részletes megfigyelésre és a részletes leírásra, elemzésre épül, mely a társadalom egy kisebb szeletét, jelenségét próbálja az analitikus indukció elve szerint univerzális keretbe rendezni, ami hozzájárulhat a társadalom alaposabb és általánosabb megértéséhez. A módszer javarészt replika azokra a vádakra, miszerint a kvalitatív kutatás megalapozatlan, impresszív, emocionális, és kevés módszertani megfontolással bír. Lényege továbbá, hogy a cselekvések és azok értelmezése a vizsgált környezetben történik, és a cselekvéseket jelentésükkel együtt szükséges megérteni, aminek során vizsgálni kell a cselekedetekhez tartozó megnyilvánulásokat, érzelmi viszonyulásokat és annak hatásait, következményeit. A „megalapozott elmélet” az induktív logikából kiindulva megpróbál elvonatkoztatni az előzetes általános(ító) elméletektől, és a partikuláris események, összefüggések leírása és elemzése során juthat el az összefüggések megértéséhez. Ez többlépcsős folyamat, mely elsősorban az empiriából indul ki, amit a következetes feldolgozás, majd a konklúziók és az elméletalkotás követ. Az előzetes ismeretek és interpretációk, az induktív és a deduktív logika, valamint a kvalitatív és kvantitatív vizsgálódás dichotómiai és vitái tükrében a „megalapozott elméletet” olykor ezen eljárások alternatívájaként definiálják.

A közsségtanulmány módszertana számos technikai eljárást magában foglal, amelyek ismertek az empirikus társadalomtudományokban, mint például a különböző tereptechnikák (interjúzási és adatrögzítési technikák és eljárások, a diszkurzív módszerek, diskurzus-elemzés, résztvevő megfigyelés stb.), a *network*-analízis, a mentális térképezés és a kapcsolathálók vizsgálatai stb.³⁵ Vagyis röviden (amint az a kulturális antropológiából ismeretes), a közsségtanulmány születése három nagyobb pillérre épül: elmenni, ott-lenni, megfigyelni az „ottlét” módszerei segítségével, végül otthon, egy más környezetben vagy akár a

³³ Bell–Newby: *Community Studies*, 55.

³⁴ Glaser, Barney – Anselm, Strauss: *The Discovery of Grounded Theory: Strategies of a Qualitative Research*. Chicago, 1967. Rövid összefoglalása magyarul: Gelencsér Katalin: *Grounded Theory*. Szociológiai Szemle, 31. évf. (2003) 1. sz. 143–154.

³⁵ Lynch, Kevin: *The Image of the City*. Cambridge, 1960.; Granovetter, Mark: *The Strength of Weak ties*. American Journal of Sociology, vol. 78. (1973) no. 6. 1360–1380.

terepen értelmezni, leírni, dekódolni, magyarázni, elméletet alkotni. Szintén kérdés, hogy maga a kulturális antropológia is lehet-e tárgya a közösségtanulmányoknak: a tudás, a közösségek történelmi, társadalmi, politikai, gazdasági, kulturális tudáskészletének vizsgálati módszerei, lehetőségei, irányzatai, felhasználásai stb., valamint akár az antropológia részdiszciplínái is miképp válhatnak a közösségtanulmány módszertani útkeresésének önanalitikus tárgyává.³⁶

Tény, hogy a közösségtanulmány módszere és tárgya gyakorta kritikák kereszttüzébe kerül: túlreprezentálja a „népet”, idealizálja a mikrotörténetet, felvállalja a kutató intencióját és státuszát, az interpretáció és a leírás helyett a közösség preskriptív normáit teremti meg. Bár a hetvenes években megfogalmazott módszertani logika (a „megalapozott elmélet”) és a későbbi kutatási témák megerősítették a közösségtanulmány tudományos presztízsét, módszertana továbbra is megmaradt eklektikusnak, s eredményeit kevésbé teoretizálja. Azonban ha önálló diszciplínává kíván válni (kérdés azonban, hogy valóban szükséges-e azzá válnia), választ kell adnia a társadalmi tények kontinuitásának problémájára, a térbeliség, a hálózatok, a határok és a fizikai térbe nem zárható közösségek kérdéseire, valamint a mikro-, mezo- és makroszintek közötti összefüggésekre.³⁷

Irányzatok és iskolák

A 20. század első felének legismertebb kutatásai a közösségekben felfejthető viszonyok és kapcsolatrendszerek elemzésére irányultak; az antropológiai tanulmányok a közösségeket a kultúra egységeiként határozták meg. Olyan zsánerműfajok váltak meghatározóvá, mint a falumonográfia, a városantropológia, a törzsek vizsgálatai vagy a különböző hálózatok értelmezései, mígnem a közösség koncepciója szűkülni látszott, egyre fókuszáltabb definíciók és lehatároltabb kutatási egységek fogalmazódtak meg. Mindemelllett a közösségtanulmány egyben az etnocentrizmus, a temporocentrizmus és az inkommerzurabilitás foglyaivá is vált.³⁸

A század második felére bizonyos felpettség jellemző. A hálózatok (*network* és *web*) tételei új kontextusba helyezték a közösségtanulmányokat; a belső törvények szerint működő rendszer koncepciója újfajta kutatásokat eredményezett. A kollektív biográfiai vizsgálatok az antropológián túl más társadalomtudományos diszciplínákban is meghonosodtak (társadalomtörténet, történettudomány, szociológia), majd később a szociálintropológia a ritustanulmányok irányába fordult. Az interpretatív antropológia, a mikrotörténeti kutatások és az *Annales*-iskola elméleti dinamizmusának, valamint a kisebb társadalmi egységek történeteinek előtérbe kerülésével, a mikroszintű és a kvantitatív elemzéseknek köszönhetően a közösségtanulmány szintén új lendületet kapott. Jelenleg a közösség képzetében nagyrészt ugyanazok a dilemmák fedezhetők fel, amelyek már néhány évtizede meghatározzák a kutatásokat: egyrészt a fogalom a globalizációs diskurzusok révén tágulni látszik, másrészt ugyanezen mechanizmusok hatására a lokalitás termelése fitymálható meg.³⁹

A közösségtanulmány irányzatainak általános áttekintése esetén célszerű a területi felosztást követni. Eszerint három nagyobb iskola és kutatási terület határozható meg: az

³⁶ Bellwood, Peter: *First Farmers: The Origins of Agricultural Societies*. Oxford, 2004.

³⁷ *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*, id. mű.

³⁸ Macfarlane, Alan – Harrison, Sarah – Jardine, Charles: *Reconstructing Historical Communities*. Cambridge, 1977.

³⁹ Appadurai, Arjun: *Modernity at Large. Cultural Dimension of Globalisation*. Minneapolis–London, 1996.; uő.: *A lokalitás termelése*, id. mű.

észak-amerikai, az afrikai és az angliai tanulmányok.⁴⁰ Az olyan iskolák, mint az amerikai kulturális antropológia, a városszociológia és a chicagói iskola, valamint olyan szerzők munkái, mint Louis Wirth vagy William Foote Whyte alapvető szerepet játszottak a közösségtanulmány észak-amerikai formálódásában.⁴¹ A kezdeti időszakban az 1930-as évek egyik legjelentősebb munkája, az amerikai kultúra tanulmányozásának egy szelete Robert Lynd és Helen Merrell Lynd nevéhez fűződik.⁴² 1929-ben megjelent munkájukban egy amerikai kisváros vallási életét vizsgálták, aminek azért is volt jelentősége, mert ez volt az első olyan tudományos és empirikus munka, amely kimondottan egy város életéről szólt. Lyndék kutatása még nem egészen a városra mint kulturális entitásra irányult, hanem inkább az egymás mellett élő különböző csoportokra, s a terepmunka is inkább jelentette a megfigyelések rögzítését, mint átfogóbb elméletek kidolgozását. Munkájuk csoportviselkedés vizsgálatnak is nevezhető. Tematikájában inkább a kor antropológiai munkáit idézte: szabadidő, közösségi események, tevékenységek, az otthon, a vallásgyakorlás stb. Mindazonáltal számos olyan nézetet fejtett ki, melyek később a közösségtanulmány lényeges elemévé válnak, és több klasszikusként idézett műben is felbukkannak. Ilyen például a vizsgált környezet, a kultúra és a tér kapcsolódásainak, egymásra hatásuknak, összefüggéseiknek a vizsgálata, mely összefüggések akár máshol is jelentőséggel bírhatnak (amit ma az antropológia holisztikus szemléletnek és komparatív vizsgálatnak nevez). Szintén ilyen nívóumnak számított, hogy nem téziseket akartak bizonyítani, hanem kutatásokból nyert információkkal (beszédes adatokkal) próbáltak eredményeket felmutatni és elméletet gyártani (mint Geertz sűrű leírásai, ahol a terep beszél), ahogy az is, hogy a munka egy csoport viselkedésére irányult. Nagyjából olyan eljárás elődjéről van szó, ami később a „megalapozott elmélet”-ként fogalmazódik meg. Lyndék munkássága még egy szempontból volt fontos: néhány évvel később visszatértek a városba, hogy megvizsgálják a kulturális változásokat.⁴³ Ez módszertanában a reflektív kutatás gyakorlatának kezdetét, szemléletében pedig a *kulturális változás és a társadalmi konfliktusok* paradigmáját jelentette. Hangvételében a mű inkább emocionális, az amerikai társadalom értékrendje fölött lamentáló és ékes példa arra, hogy a közösségtanulmány hogyan vált az *empirikus leírásból normatív előírássá*.⁴⁴

Lyndék művei mellett meg kell említeni más jelentős munkát is. A chicagói iskola egyik alakja, Louis Wirth legismertebb és legtöbbször idézett írásában közvetetten szintén értéket mond a városi életmódról. Azt állítja, hogy a városi emberek kapcsolatai sokkal inkább felületesek, személytelenek és szegmentáltak, mint vidéki társaiké, aminek leginkább az urbanizáció, a város mint zárt rendszer és életforma az oka. Ez a nézet éles ellentéte a későbbi városantropológiának, amely szerint a város nyitott rendszer, a különböző közösségek és a kulturális pluralizmus nyílt terepe. Wirth nyilvánvalóan nem maga a két tér (a város és a vidék) nyitottságára vagy zártságára, hanem az emberi kapcsolatok közvetlenségére utalt. Ugyanakkor felfedezhető munkájában a későbbi írások vidék–város dialektikája, melyek inkább szembeállíthatók, mint összehasonlíthatók.

⁴⁰ Rövidebb összefoglalást lásd bővebben: Smith, Mark K.: *Community Studies*. <http://www.infed.org/community/b-comstd.htm>

⁴¹ Wirth, Louis: *Urbanism as a Way of Life*. American Journal of Sociology, vol. 44. (1938) no. 1. 1–24.; Whyte, William Foote: *Street Corner Society. The Social Structure of an Italian Slum*. Chicago, 1943. [Magyarul: Whyte: *Utcasarki társadalom*. Budapest, 1999.]

⁴² Lynd, Robert – Lynd, Helen Merrell: *Middletown: A Study in American Culture*. New York, 1929.

⁴³ Lynd, Robert – Lynd, Helen Merrell: *Middletown in Transition. A study in cultural conflicts*. New York, 1937.

⁴⁴ Bell–Newby: *Community Studies*, 84.

A korszak másik leggyakrabban hivatkozott munkája William Whyte Foote nevéhez köthetik.⁴⁵ Az *Utcasarki társadalom* szintén jó példa a közösségtanulmány egyik legfontosabb módszerére, az ott-létre és a benn-létre, az empirikus adatgyűjtésen alapuló leíró munkára. Whyte egy bostoni olasz családba épült be, és nagyon érzéketes leírást ad a közösségről, mely befogadta. A munka során számos nehézséggel szembesült, ami megnyitotta a vitát a kutató és a közösség határait illetően, és többek között olyan etikai kérdéseket vetett fel, hogy hol is húzódnak ezek a határok, mennyire átjárhatók.

Az amerikai iskola egyik közkedvelt terepévé a város, a kis- és nagyvárosi közösségek, kultúrák és szubkultúrák váltak. Ezt a szemléletet és terepet sok diszciplína vallja magáénak, mint például a városszociológia és antropológia, az urbanisztikai tanulmányok stb., és a közösségtanulmány is előszeretettel hivatkozik erre. Az amerikai iskolára egyaránt jellemző a funkcionalista, a strukturalista, illetve a rendszerszemléletű megközelítés, amelyre jó példa William Warnernek és Paul S. Luntnak a „*yankee város*”-t értelmező írása, melyben a városon olyan működő egészet, organizmust értenek, amelyben minden résznek megvan a maga meghatározott funkciója, és ekképp tartja fenn magát. Ellentétben a nagyobb várost feldolgozó írásokkal, Arthur J. Vidich és Joseph Bensman a rurális kisváros helyzetét és szerepét analizálja a tömegtársadalomban, egy nagyváros vonzáskörében.⁴⁶ Vidich és Bensman szerint a vizsgált közösség, Springdale esetében nem lehetséges szervezett és egységben működő egészből beszélni, inkább partikuláris csoportokról, közösségekről, amelyek más-más viszonyban vannak a tömegtársadalommal. A munka abból a szempontból is fontos, hogy a társadalmi osztályoktól közelítve rámutat ezen csoportok és a politikai viszonyokból adódó értékrendszerek és intézmények kulturális különbségeire és ellentmondásaira. Mindemellett lényeges rámutatni három szempontra: a módszerre (résztevő megfigyelés), a kutatási eredmények (a terepen összegyűjtött információk) hitelességének fontosságára és terepmunka során az elmélet szerepére (az írásban ugyanis a szereplők egyértelműen azonosíthatók lettek, ami számos, a közösségben ki nem mondott témának számított). A peremvárosok (és ezáltal a szegényebb kulturális közösségek, vagy más terminológiával: osztályok, rétegek) paradigmájához Seeley kötete is hozzájárul, mely ellentétben a lokális identitással és a lokalitás erejével, egy olyan közösséget vizsgált, ahol a társadalmi mobilizáció, a fokozott industrializáció és urbanizáció miatti elvándorlás és a közösség fokozatos felbomlása volt a meghatározó.⁴⁷ A későbbiekben a társadalmi mobilitás szintén a közösségtanulmányok egyik visszatérő témájává vált, ami a külvárosok és peremvárosok „mitikus” megközelítését erősítette.⁴⁸

Ezekben a munkákban több tendencia dominált: a terepet elsősorban városi közösségek jelentették, ebben a kulturális térben etnikai, nemi, marginalizált, periférián élő, deviáns közösségeket, azaz egy nagyobb térben élő társadalom egy kisebb szeletét (kultúrákat), a „modern”-nek mondott közösséget vizsgálták. Az észak-amerikai tanulmányok esetében röviden szólni kell a nemzetkarakter tanulmányokról, melyekben olyan neves kutatók is aktív szerepet vállaltak, mint Margaret Mead vagy Ruth Benedict. Ezeket a munkákat Ame-

⁴⁵ Whyte: *Street Corner Society*, id. mű.

⁴⁶ Warner, William Lloyd – Lunt, Paul S.: *The Social Life of a Modern Community*. New Haven, 1941.; Vidich, Arthur. J. – Bensman, Joseph: *Small Town in Mass Society. Class, power, and religion in a rural community*. New York, 1958.

⁴⁷ Seeley, John R. – Sim, R. Alexander – Loosley, Elisabeth W.: *Crestwood Heights*. New York, 1956.

⁴⁸ Gans, Herbert J.: *The Levittowners*. London, 1967.

rikában a második világháború alatt a nemzeti öntudat erősítésére végezték a különböző szokások megfigyelésével, az ellenség szokásainak megismerése céljából.⁴⁹

Manapság az amerikai hagyományok még mindig erősek, számos műhely, tanszék, kutatócsoport, *workshop*, program működik (*Center for Community Studies* – Peabody College; *The Centre for Urban and Community Studies* – University of Toronto; *Community Studies Department* – University of California; *College of Community and Public Service* – University of Massachusetts; *Child, Family and Community Studies Integrated Curriculum Courses* – Douglas College; *Department of Educational Policy & Community Studies* – University of Wisconsin; *Integrative Studies Concentrations–Community* – George Mason University). A mai tanulmányok számos területen az aktuális társadalmi problémákba helyezkednek bele, másfelől, mint ahogy a közösség is egy képlekeny fogalomná és paradigmává vált, úgy maguk a tanulmányok is szerteágazó tematikával bírnak.

Míg az Egyesült Államokban a saját kultúrában lévő idegenséget igyekeztek megragadni, addig az angliai tanulmány kezdetben kiegészült mindez az idegen, távoli kultúrában lévő azonosság vizsgálatával. Az angliai tanulmányok nagyrészt a második világháború utáni gyarmati adminisztráció viszonyai között fejlődtek ki, a fő terepet elsősorban Kenya és Kelet-Afrika jelentette. A korszak antropológiájára általában a gyarmati rendszer kiszolgálójaként tekintettek, mely mindazonáltal paternalisztikus és egalitárius, a „bennszülötteket” védeni és oktatni is igyekezett.⁵⁰ Később a Michael Young által Londonban létrehozott *Institute of Community Studies* vált az egyik elméleti műhellyé.⁵¹ Az egyik irányzat a háború utáni állapotoknak a munkásosztály társadalmi helyzetére gyakorolt hatására fókuszált, arra, hogyan is alkotnak ezek a csoportok közösségeket. Ez a tendencia elrugaszkodott a hagyományos strukturalista-marxista dichotómiától, és elsősorban a primer tapasztalatokból merített a statisztikai vizsgálatok helyett.

Az angol közöséggtanulmány másik szegmense, a kolóni(al)ista antropológia gyakran a törzsi viszonyok vizsgálatára irányult, ami egyfelől a (viszonylagos) érintetlenség, elszigetelődés, másfelől olyan, a törzsekhez hasonló közösségek vizsgálatát jelentette, melyek önmagukban szerves egészet alkotnak, vagyis a közösséget egy zárt rendszerként tételezték. Később az afrikai közösségek iránti érdeklődés újra fellángolt, elsősorban az alkalmazott kutatások váltak népszerűvé olyan paradigmák mentén, mint a segélyezés, fejlesztés, élelmezés.⁵²

Az angliai iskolákra az amerikai „várostanulmányok” is nagy hatást gyakoroltak, és több kutató a vidéki társadalom, a család és a közösség mint önálló kulturális rendszer témája felé fordult.⁵³ Egyes elméletek az urbanizációnak, az iparosításnak, a gazdasági és kulturális átalakulásnak a rokonságra, a lakosságra, a társadalmi hierarchia rendjére tett hatását

⁴⁹ Ferraro, Gary: *Cultural Anthropology: An Applied Perspective*. St. Paul–New York–Los Angeles–San Francisco, 1992.

⁵⁰ Bennett, John W.: *Applied and Action Anthropology: Problems of Ideology and Intervention*. In: uő.: *Classic Anthropology: Critical Essays, 1944–1996*. New Jersey, 1998. 315–359.

⁵¹ Young, Michael – Willmott, Peter: *Family and Kinship in East London*. London, 1957.

⁵² Escobar, Arturo: *Encountering Development. The Making and Unmaking of The Third World*. Princeton, 1995.; Grillo, Ralph D. – Stirrat, Roderick L. (eds.): *Discourses of Development. Anthropological Perspectives*. Oxford, 1997.; Pottier, Johan: *Anthropology of Food. The Social Dynamics of Food Security*. Cambridge, 1999.

⁵³ Arensberg, Conrad A. – Kimball, Solon T.: *Family and Community in Ireland*. Oxford, 1940.; Rees, Alwyn: *Life in a Welsh Countryside*. Cardiff, 1950.; Littlejohn, James: *Westrigg. The sociology of a Cheviot parish*. London, 1963.; Frankenberg: *Communities in Britain*, id. mű. Az angliai közöséggtanulmányokról összefoglalásként lásd: uő.: *British Community Studies*, id. mű; Short, Brian (ed.): *The English Rural Community. Image and analysis*. Cambridge, 1992.

vizsgálták, s nagyrészt a rurális és a városi társadalom szembenállására apelláltak. Ez a nézet a mai globalizáció-kritikus, ökológiai mozgalmak és a neokapitalista tanulmányok esetében is jelentős. A másik fontos téma az, hogy a ruralitás és a marginalitás hogyan függ a nagyobb városok közelségétől–távolságától (centrum–periféria), illetve a modernizáció milyen következményekkel jár a közösségi normákra és hálózatokra. A rurális életmód témája ugyanakkor az átalakult közösségek értelmezhetőségeit, valamint ezek sajátos problémáit is magában foglalta.

A ruralitás eszméje mellett az ipari városok romantikája is erőteljesen jelentkezett. A kutatók számára a kisvárosi társadalom mintegy a vidéki kisközösségek hangulatát idézte, valahogy úgy, mintha a modernizáció következtében átforgalmazódott ruralitás és a kulturális minták, kapcsolatok, viszonyok, közösség-élmények utáni vágy újrafogalmazta volna a kisebb ipari városok munkásközösségeit, olyan paraméterek mentén, mint a munka, a család, a szabadidő, szórakozás, társadalmi élet stb.⁵⁴ Lényeges kérdésként jelentkezett, hogy a munka mennyire alakítja ki vagy éppen át a közösség társadalmi életének már említett szeleteit, illetve ezek elválaszthatók-e egymástól. Ez a kérdés újra megfogalmazódik az 1980-as években reneszánszát élő, újra a bányásközösségek felé forduló közösségtanulmányokban: a társadalmi krízis milyen strukturális feszültségeket eredményez a közösségekben, illetve a családban.⁵⁵ Új tendenciát jelentett a lakótelepek mint speciális problémával rendelkező közösségek vizsgálata.⁵⁶ Ezek a tanulmányok előképei és klasszikus példái a később megszorodó, a lakótelepek problémás közösségeiről szóló munkáknak, másrésztől nemcsak egy közösség analitikus leírásait kínálják, hanem gyakorlati példák is a közösségfejlesztés tendenciájára.

Röviden további két klasszikus példát szükséges kiemelni, melyek részben szintén az amerikai irodalmak hatását tükrözik.⁵⁷ Margaret Stacey munkáiban megfigyelhető a társadalmi intézmények közötti viszony fontosságának hangsúlyozása és vizsgálata, valamint a közösség (vagy az ő szavaival élve: helyi társadalmi rendszer) mint fogalom operatív használatának problémája. Ez egy hosszabb kutatást jelentett, mely a társadalmi struktúrára fókuszált a munkamegosztás szemszögéből, illetve arra a folyamatra, hogy mindez milyen hatást jelent a lokalitáshoz való viszonyban és a szélesebb társadalmi struktúrában.

Az afrikai tanulmányok két központi intézménye volt a *Rhodes–Livingstone Institution* és a Zambiai Egyetemen működő *Institute for Social Research*. Kutatásaik nagy hangsúlyt fektettek az urbanizációra és a társadalmi változás összefüggéseire; következett ez az afrikai városoknak a fejlettebb nyugati városokkal szembeni infrastrukturális hátrányaiból egy olyan kulturális környezetben, ahol a város és a vidék sokkal jobban összeér, mint például az európai városok esetében. A tudományos vizsgálatok az antropológia közkedvelt témájá-

⁵⁴ Dennis, Norman – Henriques, Fernando – Slaughter, Clifford: *Coal is our Life. An analysis of a Yorkshire mining community*. London, 1956.

⁵⁵ Parker, Tony: *The People of Providence. A housing Estate and some of its Inhabitants*. London, 1983.; Waddington, David – Wykes, Maggie – Critcher, Chas: *Split and the Seams? Community, Continuity and Change after the 1984 Coal Dispute*. Buckingham, 1990.

⁵⁶ Lazarus Glass, Ruth: *Watling. A Survey of Social Life on a New Housing Estate*. London, 1939.; Paneth, Marie: *Branch Street*. London, 1944.; Jennings, Hilda: *Societies in the Making. A Study of Development and Redevelopment within a County Borough*. London, 1962.; Spencer, John – Tuxford, Joy – Dennis, Norman: *Stress and Release in an Urban Estate*. London, 1964.; Parker: *The People of Providence*, id. mű; Barke, Michael – Turnbull, Guy: *Meadowell. The Biography of an 'Estate with Problems'*. Avebury, 1992.

⁵⁷ Stacey, Margaret: *Tradition and Change. A study of Banbury*. Oxford, 1960.; Stacey, Margaret – Batstone, Eric – Bell, Colin – Murcott, Anne: *Power, Persistence and Change. A second study of Banbury*. London, 1975.

val, a tradicionális közösségek képzetével és az irántuk érzett nosztalgiával szemben nagyobb figyelmet szenteltek a társadalmi egyenlőtlenségeknek. Az egyik klasszikus terep, mely a későbbi etnicitás-kutatások helyszínévé is vált, a *Copperbelt* térség volt, ahol többek között Godfrey Wilson, Arnold L. Epstein és Max Gluckman is végeztek kutatásokat.⁵⁸ Kevesebb figyelem irányult a társadalmi élet anyagi vonatkozásaira, ellenben a tradicionális és a városi életforma közötti társadalmi kapcsolatokat a változások tükrében figyelték meg. Itt is kiemelt figyelmet kapott a kevésbé fejlettebb zónákban megjelenő urbanizáció hatása, valamint a marginalitás és a társadalmi problémák jelenségei, ami később példaértékűvé vált más kutatások esetében is, leginkább például Latin-Amerika szegényebb negyedeinek esetében.⁵⁹

Itt kell megjegyezni, hogy számos fontos antropológiai írást is közösségtanulmányként próbálnak kategorizálni, illetve valóban annak tekinthetők abban az értelemben, hogy egy bizonyos közösséget vizsgálnak egy bizonyos területen vagy térben. Másrészt bizonyos afrikai kutatások összefonódtak az adminisztrációval, és annak érdekében készültek az alkalmazott tudás címkéje alatt, továbbböröktve a kolonialista hagyományt, a kulturális és társadalmi kategóriákat és némileg a korábbi tudományos nézeteket. Ugyanakkor a modern antropológia, beleértve az afrikai közösségeket, törzseket vizsgáló irányzatokat is, elmozdult a társadalmi kapcsolatok vizsgálatától egy olyan, sokkal komplexebb és speciálisabb problémák és jelenségek irányába, mint a segélyezés, az élelmezés, az etnicitás, a kolonializmus és posztkolonializmus, fejlesztés stb. Mindamellet számos kutató egyáltalán nem vallja magáénak a kolonialista hagyományt.⁶⁰

Egy pillantást vetve ezen klasszikusnak számító tanulmányokra, több kérdés merül föl. Szembeötlő, hogy nagyrészt a saját kultúra egy-egy sajátos közösségét vizsgálták, bár a kutatók terepmunkát végeztek, nem mentek távolabb, legfeljebb egy közeli városba. Kérdés, hogy lehet-e azt állítani, hogy a közösségtanulmány egyik ismervévé vált a saját lokalitás vizsgálata, és más kultúrák vizsgálata egyéb diszciplínákra maradt. Ugyanakkor ezek a tanulmányok – bár a közösségtanulmány klasszikusaiként tartjuk számon – mégiscsak más-más tudományterület szülöttei, és maga a képlékeny és perforált határvonalakkal rendelkező közösségtanulmány tekint saját műfaji elődjeiként azokra.

Másrészt a közösségtanulmány fentebb vázolt előtörténete számos, a korszak közösségelméleteivel foglalkozó kérdést fogalmaz meg, mint például ahogy Susan Wright is kitért a közösség ábrázolás ahistorikus voltára, valamint a funkcionalista és a strukturalista szemlélet korlátaira a közösségtanulmányról szóló egyik összefoglaló munkájában.⁶¹ Mindemellett Wright a közösségtanulmány kétirányú elmozdulásának (a vidéki és a városi közösségek irányába) szükségességét is felveti. Kitér arra, hogy a háztartások hogyan alakultak át, és ennek következményében hogyan változtak meg például a nemi szerepek, illetve a közösség (mint háztartás) határai. Továbbmenve vizsgálja az állam és a vidék politikai viszonyának és a közösségi identitásnak a kérdését, azaz azt a folyamatot, ahogyan a közösségek maguk hozzák létre önképüket. Mindez továbbmutat az „elképzelt közösségek” irányába,

⁵⁸ Wilson, Godfrey: *An Essay on the Economics of Destabilization in Northern Rhodesia*. Lusaka, 1941.; Epstein, Arnold L.: *Politics in an Urban African Community*. Manchester, 1958.; Gluckman, Max: *Closed Systems and Open Minds*. Manchester, 1964.

⁵⁹ Perlman, Janice E.: *The Myth of Marginality. Urban Poverty and Politics in Rio de Janeiro*. Berkeley, 1976.; Lomnitz, Larissa A.: *Networks and Marginality. Life in a Mexican Shanty Town*. New York, 1977.; Roberts, Bryan: *Cities of Peasants*. London, 1978.

⁶⁰ Mair, Lucy: *Anthropology and Development*. London, 1984.

⁶¹ Wright, Susan: *Image and Analysis: New Directions in Community Studies*. In: Short, Brian (ed.): *The English Rural Community. Image and Analysis*. Cambridge, 1992. 195–218.

azaz hogy maga a közösség egy eszmény, egy fikció, egy absztrakció, nem pedig területi határok közé szorított entitás.⁶² Mindazonáltal egyre fontosabb lesz a tér mint önálló koncepció és terep mellett az egyes csoportok sajátos identitása. Amint az Wright munkájából is látható, a közösségtanulmány egyfelől próbál elszakadni bizonyos terektől, ugyanakkor mégis megragad a már vizsgált terek (értsd: vidék és város mint átfogó narratíva) és közösségek fenotípusainál, ezáltal némileg korlátok közé szorítja a közösségkutatások konceptuális terét.

Nincs itt mód a közösség számtalan definíciójának felsorolására, sem pedig annak adekvát megfogalmazására. Sokkal fontosabb azt kiemelni, hogy a közösség képlékeny kategóriává vált, melyet a különböző tudományterületek sajátos módon értelmeznek, és inkább ezen kategóriák használatának mikéntjét lenne érdemes nagyító alá venni. Hely és idő hiányában azonban itt is csak meg kell elégedni annak tényszerű megállapításával, nincs lehetőség ezt a bonyolult hálót felvázolni. Ez a konceptuális expanzió legalább annyira megnehezíti a közösségtanulmány megfogalmazását, mint amennyi lehetőséget rejt a további tanulmányok számára. Ahogy ez a fogalmi keret kitágult, úgy jelentek meg újabb kutatási területek, témák és helyszínek is. A közösségtanulmány fókuszába manapság olyan társadalmi problémák is beszűrődtek, mint az etnikai kisebbségek, a marginalizált csoportok, az AIDS, a bevándorlás, a jogvédelem, az erőszak, a rasszizmus, a társadalmi kirekesztés, a környezetvédelem, a különböző devianciák, a bűnözés, a családon belüli erőszak, a hajléktalanság, a társadalmi igazságtalanság, a társadalmi mozgalmak stratégiái, szerveződései és identitása, a különféle társadalmi mobilizációk, tüntetések, társadalmi aktivizmus stb.

Ennél a pontnál két rövid kitérőt kell tenni. Egyrészt egy-egy ilyen kutatási területnél lehet-e még közösségről, közösségekről beszélni, vagy célszerűbb inkább a kutatást az adott társadalmi, kulturális, politikai stb. probléma fogalmai szerint megragadni? Ezek a tendenciák (például előítéletek, kirekesztés, társadalmi mozgalmak, *gender* stb.) lassan maguk is paradigmatisztikus területekké váltak, és ha nem is olyan mértékben, mint a közösségtanulmány, de hasonló metodológiai, terminológiai, önmeghatározási problémákkal küzdenek. Amennyiben ezek mégis a közösségtanulmány keretébe rendszerezhetők, a vizsgált problémák az adott közösség viszonyrendszerében nyernek igazolást. Másrészt szintén meg kell jegyezni az alkalmazott tudományok és irányzatok, valamint a választott közösség és probléma összefüggését. Bizonyos társadalmi problémák esetében az azzal foglalkozó kutatók, szervezetek ugyanis gyakran maguk is társadalmi mozgalmak, jogvédő szervezetek, civil szerveződések, melyek a közösségek jogait, érdekeit képviselik. Mindez pedig visszautal a már fentebb említett kérdésekre: hol húzódik és húzható-e etikai, morális, emocionális határ a kutató, ha úgy tetszik, a tudomány és a választott terep vagy a bizonyos társadalmi kérdések, problémák között, s az alkalmazott tudományok mennyire jelentenek egyben elköteleződést. Itt egyértelműen egymásnak feszül a hagyományosabb, tudásközpontú akadémiai szemlélet, valamint az olykor dinamikus és markánsan megnyilatkozó alkalmazott szemléletű tudomány képviselőinek álláspontja.

Magyarországi közösségtanulmányok

Míg a közösségtanulmány nyugaton jórészt a szociológiából bontakozott ki, addig a magyarországi közösségkutatások megelőzték azt; a szociológia épp a falukutatókkal szem-

⁶² Anderson: *Imagined Communities*, id. mű; Strathern, Marilyn: *The Village as Idea: Constructs of Villageness in Elmdon, Essex*. In: *Belonging: Identity and Social Organisation in British rural cultures*, 247–278.; Cohen: *The Symbolic Construction of Community*, id. mű

ben formálódott.⁶³ A hazai kulturális antropológia számára a közösségtanulmányok szerint megfogalmazott lehatárolt közösséget a falvak jelentették. A külföldi falukutatók és a törzsi társadalmakat leíró antropológia tükrében mindez a magyarországi közösségtanulmányok létét kérdőjelezi meg. A fő kérdés az, hogy a közösségtanulmányok helyett érdemesebb-e falukutatókról beszélni, vagy pedig a *community study* koncepcióját tág értelemben szükséges használni a magyarországi példákra. A hazai falukutatók a nyugati falumonográfiák hagyományával ellentétben nem rendelkeztek holisztikus szemlélettel és jól átgondolt antropológiai módszertannal. A huszadik századi diák falukutató mozgalmakon és a népi írók szociográfiáján át a helytörténeti és honismereti írásokig más-más aspektusból közelítették meg a közösségeket és a közösség fogalmát. Mérföldkőnek számítottak Erdei Ferenc mikroszemléletű társadalomrajzai, a *Pro Christo* mozgalom faluromantikái monográfiája, valamint a néprajztól az antropológia felé elmozduló kutatások (Fél Edit és Hofer Tamás munkái). A második világháborút követően számos olyan szociológiai, néprajzi és antropológiai szemléletű munka jelent meg, amelyek tovább gazdagították a hazai közösségtudomány lehetőségét. A hatvanas években az irodalmi ihletettséű szociográfiai munkák a faluszociológiai hagyományt közvetítették (Sántha Ferenc, Galgóczy Erzsébet, Féja Géza), a hetvenes években egyre nagyobb hangsúlyt kapott az antropológiai szemlélet, leginkább Bodrogi Tibor, Sárkány Mihály munkáinak köszönhetően. Az utóbbi időben a településszociológia és a lokális antropológiai kutatások kissé háttérbe szorultak, és a hazai antropológiai vizsgálatok újabb irányzatai inkább a Kovács Éva által szerkesztett kötetben bemutatott „forró témák” felé fordultak.

A falukutatók mellett szintén jelentősek a romakutatók, melyek a 19. század végi Hermann Antal-féle első módszeres összeírástól számos irányba mozdultak el. Az 1930-as évek a különböző csoportok klasszifikációjával jellemezhető, majd a hatvanas években a mesterségekre vonatkozó, erősen archaizáló folklorisztikai kutatásokat végeztek, melyek inkább a múltra fókuszáltak. Amíg a néprajzi és a folklorisztikai vizsgálatokat egyáltalán nem hatották át aktuális politikai törekvések, addig a közigazgatási kérdések a szociológiai kutatásokat nagymértékben meghatározták. A hazai roma közösségek életkörülményeire és társadalmi helyzetükre irányuló független szociológiai kutatások csak a hetvenes években indultak. A romakutatók másik irányzata az előítélet köré szerveződik. Az archaizmusokkal szemben a kortárs antropológiai vizsgálódások az egyéni és a közösségi élet megszervezésének kulturális mechanizmusaira koncentrálnak, ezekben nemzetközi tudósok is részt vettek.⁶⁴

E két diszciplína számára szintén termékeny terepnek bizonyult a mobilitás kulturális szerveződése és a turizmus. Az élményvándorlás példái a klasszikus migrációs folyamatokkal ellentétesek: ez utóbbi nagyrészt a gazdasági és az egzisztenciális érvényesülés érdekében történik, az előbbi a fogyasztás, az élmény keresése és kielégítése motiválja. Mindebben az aprófalvakba költözés különböző motivációi jelennek meg; azok az egyéni életstratégiák, melyek a vidéki kisebb településekre vonzzák az embereket, és amelyek egyaránt értelmezhetők a térre vonatkozó kulturális koncepciók, valamint a térre vonatkozó jelentések elsajátítható élményekké válásának folyamata szempontjából. Más esetekben az élmény- és rezidenciaturizmus/migráció szubjektív tapasztalata helyett a közösség, a közösségiség

⁶³ A magyarországi közösségtanulmányokról rövid összefoglalót lásd: Kotics József: *A magyar közösségtanulmányok huszadik századi története*. In: *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*, 23–43.; Durand-Drouhin, Jean Louis – Szwengrub, Lili-Maria – Mihailescu, Ion (eds.): *Rural Community Studies in Europe*. New York–Frankfurt–Oxford, 1981.

⁶⁴ Stewart, Michael: *Daltestvérek. Az oláhigány identitás és közösség továbbélése a szocialista Magyarországon*. Budapest, 1994.

eszméjének fenntartása vált központi szervező elemmé, amelyek a tanulás és a közösség-élmény újra megtapasztalásainak forrásai.⁶⁵

Mindettől némileg eltérő irányt jelentenek a falusi politikák, illetve a településfejlesztés, a térségfejlesztési *policy* gyakorlatainak vizsgálatai. A településfejlesztésre irányuló kutatások egyszerre reflektálnak a rurális közösségekből az iparba történő népességmozgás, az elnéptelenedés, a lakosságcserre, a telepfelszámolások következtében kialakult hatásokra és a közösségek polarizációjának folyamataira. Azon túl, hogy az elszegényedett falvak fejlesztésének stratégiáit és lehetőségeit próbálják felvázolni, a közpolitika és a lokális közösségekben fennálló hatalom viszonyait, a *public policy* elgondolásokat, gyakorlatokat, szereplőket és a struktúrák szerveződését is vizsgálják. A hatalmi viszonyok diskurzusaihoz kapcsolódik a tér, a kultúra és a kommunikáció összefüggésében a helyek és a hatalom összefüggérendszerre, a városi tér megélése és annak térhasználati stratégiái.⁶⁶

A hazai közösségkutatások szintén gyakori terepe a szegénység és a kirekesztettség. A kutatások egy része bizonyos történeti korszakok társadalmi jelenségeire és összefüggéseire irányul, másik része a késő modernitás társadalmi, politikai, kulturális folyamatai révén artikulálódó átstrukturálódásokra fókuszál, s az ezekre adott és adható politikai praxis lehetőségeit egyaránt tárgyalja. Ugyanakkor ide illeszthetők a szegénység etnicizálódásának vizsgálatai is, melyek a hazai etnicitás-kutatások azon irányát képviselik, amelyek legnagyobb részben az Erdélyből érkező munkavállaló közösségekre vonatkozóan azt vizsgálják, hogy az etnicitás hogyan érvényesül a migráció és a társadalmi mobilitás során.

A hazai közösségtanulmányok további zsánertémákat is magukban foglalnak. A falukutatások örökségének továbbgondolásaként karakteresen jelenik meg a falu mint közösség másfajta értelmezése. Ez egyfelől a turizmus diskurzusába helyezkedik, másrészt pedig a közösség és/vagy annak integrációjának hiánya, elaprózódása, illetve a közösségi kötelekek felbomlása, a migráció, az elvándorlás és a munkaerő-piaci lehetőségek hiányából adódó mobilitás paradigmájában formálódik ki. A kutatások számára az aprófalvak nem a közösséget jelenítik meg, ahogy azt a falukutatások gyakran reprezentálták, hanem mindennek hiátusaiból (munkanélküliség, szegénység, elöregedés stb.) fakadó életstratégiákat vázolnak fel a kutatók. Ezek a munkák nagyrészt arra keresik a választ, hogy a nemzetközi migráció milyen hatást gyakorol a társadalomtudományra, s mindezt hogyan képes megragadni az antropológia és a szociológia.

Manapság a hazai közösségtanulmány még mindig a saját és tematikus utak keresésének szakaszában jár, inkább a felsőoktatásban szerveződő műhelyek, tanszékek köré csoportosul. Meg kell említeni a nem hazai terepen dolgozó kutatókat, akik maguk is az említett műhelyek, tanszékek dolgozói, hallgatói vagy növendékei. Mindezzel azonban újra egy saját farkába harapó kígyóval találkozunk, amelynek képe a közösségtanulmány öndefiníciója során is sokszor felmerül: jelesen ők is számos más diszciplína képviselői (antropológusok, szociológusok, néprajzosok, történészek, kultúrakutatók, társadalomföldrajzosok stb.), így módszertani eljárásaikat, kutatási területeiket és témáikat tekintve hozzájárulhatnak-e a hazai közösségtanulmány erősödéséhez, valóban közösségtanulmányokat írnak-e, vagy mindössze akként is lehet munkájukra tekinteni, s hogyan képesek a hazai közösségtanulmány öndefiníciós folyamatára hatni.

⁶⁵ Ilyés Zoltán: *Az emlékezés és az újratanulás terei – a „honváguturizmus” mint tér és identitás szervező*. In: Fejős Zoltán – Szijártó Zsolt (szerk.): *Helye(in)k, tárgya(in)k, képe(in)k*. A turizmus társadalomtudományos magyarázata. Budapest, 2003. 51–59.

⁶⁶ Szijártó Zsolt: *A hely hatalma*, id. mű.

Lehetséges továbbgondolások – a közösség kihívói

A már vázolt módszertani és tematikus útkeresési problémákon túl a kortárs kutatások révén kitapintható a késő modernitásra jellemző közösség-elképzelések koncepcionális válsága: a tér, az idő, az etnicitás, illetve a közösségi identitás kohézióját meghatározó szintek problematikája, illetve a közösségek kulturális, politikai, társadalmi diverzitásából adódó értelmezhetőségi dilemmák. A közösségek számtalan amorf kulturális és társadalmi alakba rendeződtek, s mindezen formák pluralitása és káosza megköveteli közösség-képzetének felülvizsgálatát. Itt elsősorban nem terminológiai diffúzióról, hanem teoretikus dilemmákról van szó. A közösség tudományos fogalmának és a tudományok általi reprezentációjának számos olyan formája alakult ki, amely bizonyos hagyományos módszertani és kutatási koncepciók mentén értelmezhetetlenné vált. Mindezt leginkább a nyolcvanas-kilencvenes évek posztstrukturalista paradigmakritikáknak köszönhetően felváltani igyekszik a lokalitás fogalma, és egy ezzel szembeforduló folyamatként épp a „mindenfajta” jelzővel ellátott közösség leírása igyekszik tágítani, a lokalitás komplex elmélete azonban mindez idáig még kidolgozatlan. Ugyanakkor szintén elgondolkodtató, hogy a lokalitás tudományos koncepciója valóban megfeleltethető-e a közösség elméleti konstrukciójával.

A közösség konceptuális és definíciós káoszához nagymértékben hozzájárult a közösségek tágabb értelmezése, azaz az a felfogás, amely szerint bármilyen csoport, szerveződés közösségnek tekinthető, amely rendelkezik bizonyos közös tulajdonságokkal. Ez alapján elmondható, hogy számos olyan empirikus kutatás közösségtanulmánynak (is) tekinthető, amely rendelkezik a már említett metodológiai sajátosságokkal, annak ellenére, hogy az egyáltalán nem közösségtanulmányként íródott. Ugyanakkor ez a fogalmi expanzió és a közösségek koncepcionális határainak megnyújtása ugyanennyire kitágította a kutatások és a közösségtanulmány lehetőségeit is. A kortárs kutatási témák között ugyanúgy fellelhetők a társadalmi mozgalmak, a posztnemzeti közösségek, a globalizáció és a globális közösségek, a virtualitás, a nemi másság és *gender*, a kritikai kultúrakutatás és a szubkultúrák, a modern nacionalizmus és az etnikai konfliktusok, a lokalitások, a posztkolonializmus, a virtuális közösségek vagy épp a fejlesztés és segélyezés politikájának közösségi hatásai.

Az alábbiakban közölt Ingolfur Blühdorn-tanulmány is ehhez az új vonulathoz sorolható. A társadalmi mozgalmakkal foglalkozó klasszikus tanulmányok egyik nagyobb irányzatát képviselte a különböző mozgalmakban formálódó kollektív identitások és viselkedések, valamint az új társadalmi mozgalmak hálózatainak vizsgálata. Az ilyen mozgalmakat gyakran olyan értékek, normák és kötődések mentén írták le, mint a hagyományos közösségeket vagy a világ normalizálására tett kísérleteket. Ezekhez az (ön)elképzelésekhez nem kevés mozgalmi romantika társult. A késő modernitás különböző gazdasági, kulturális, politikai folyamataival szemben e mozgalmak az értékek, a stabilizálásra törekvés, a civilizáció káros hatásaival szemben pozitívan és változtatni kívánó ellenpéldaként tételeződtek. A mozgalmi közösség eszerint érző, tenni akaró, „jó”, a folyamatos társadalmi változást szolgálja. Hasonló ellentétpárok tételeződtek, mint például az iparosítás, az urbanizáció, a formálódó nacionalizmusok vagy akár a globalizáció és a klasszikus közösség-imaginációk esetében: a progresszió, a város, a globális világ „rossz”, a mozgalmak közösségei pedig ennek ellenpéldái stb. Mindez természetesen számos problémát okozott a mozgalmak kutatás elméleti számára is: mennyire ragadhatók meg ezek alapján a mozgalmak, miként képzeltethők el azok ténylegesen közösségeként, milyen dichotómiákat és belső ellentmondásokat jelentenek meg a mozgalmak, mennyire értékelhetők reálisan azok céljai stb.? Ingolfur Blühdorn írásában hasonló dilemmákat vázol fel, igaz, már a modernitás szűrőjén keresztül. Röviden arra kíván rámutatni, hogy a késő modernitás hogyan alakította át e mozgalmak közössége-

iben az identitáskonstrukció folyamatát, a késő modernitás és a fokozott globalizáció milyen mértékben befolyásolja a mozgalmak közösségeinek önképét, mindehhez hogyan járulnak hozzá a különböző „önírások” és „külső” narratívák, valamint a globális világrendbe történő egyre nagyobb beágyazódás mennyire alakítja át a közösségek értelmezhetőségét, a mozgalmak szerveződésének lehetőségeit, céljait, és teremti új, globális közösségeket, illetve hogyan fordul visszájára a mozgalmi logika azáltal, hogy destabilizációs kísérleteivel épp a rendszer stabilizálódásának folyamatához járul hozzá.